

Artikel voor: *Lover*: Tijdschrift over Feminisme, Cultuur en Wetenschap, juni 2002
(Themanummer gevuld door Gloria Wekker bij haar inauguratie leerstoel "Gender en Etniciteit")

HET GEHEIME VERBOND TUSSEN MANNELIJKE EN NATIONALE DOMINANTIE

De doxa van conflicterende loyaliteiten bij volwassenwordende mannen

Dirck van Bekkum, cultureel antropoloog

Dirck van Bekkum is cultureel antropoloog en procesbegeleider. Van 1983 tot 1993 begeleidde hij als arbeidstherapeut-antropoloog in een psychiatrische kliniek meer dan 500 dienstplichtige militairen. Hij is partner in adviesbureau Moira CTT te Utrecht. (www.ctt.nl) Sinds 2000 voert hij met jonge mannen rite of passage programma's uit. (www.riteofpassage.nl)

Ik begeleidde Mehmet tijdens mijn veldwerkonderzoek in de psychiatrie. Hij was dienstplichtig militair in het Nederlandse leger en wilde ook dienen in het Turkse leger. Hij was geboren in Rotterdam en was trots op zowel zijn Nederlandse, als zijn Turkse nationaliteit. Mehmet werd door zijn maten meerdere malen geprovoceerd. Hoewel hij absoluut niet gewelddadig was, viel hij uiteindelijk de betrokken jongens aan. Hij ging 'op rapport' en ging voor enkele dagen 'achter de deur'. Toen zijn maten enkele maanden later weer iets smerigs zeiden, over zijn moeder, mishandelde hij een sergeant die in die situatie geen grenzen stelde en zijn terechte verbale woede niet accepteerde. Tijdens en na zijn straf werd hij steeds somberder. Toen dat ernstige vormen aannam en hij niet meer at, werd hij opgenomen op onze afdeling Psychiatrie. (noot 1)

Wat Mehmet overkomt, is geen uitzondering en daarmee exemplarisch bedoeld. De incidenten lijken op het eerste gezicht ernstige vormen van pesten, zoals vaker in het nieuws is geweest in de tijd dat de dienstplicht nog gold. Ik wil Mehmet's lotgevallen grondig intercultureel analyseren vanuit nationaal en etnisch-regionaal mannelijk perspectief. Zijn lot valt buiten de culturele waarneming van de meeste betrokkenen en daarmee kan dit soort uitsluiting en onderdrukking voortduren. De relatief onzichtbare werking (out of cultural awareness) van gevestigde machtsverhoudingen wordt in dit artikel met behulp van het methodische concept 'doxa' zover als mogelijk onthuld. (noot 2)

In het opbouwen van een analysekader voor gender en etniciteit vormen mannelijkheid en etniciteit, zo ontdekte ik in klinisch veldwerk en literatuuronderzoek, twee moeilijk te verbinden concepten. Bovendien zijn de posities van waaruit kennis wordt verworven en verspreid medebepalend voor de keuze, inhoud en uitkomsten van studie en onderzoek. Hoe kunnen wij, mannen en vrouwen uit allerlei windrichtingen en lagen, een analysekader opbouwen? Een kader dat de wisselwerking tussen alledaagse ervaringen (praktijk) en reflectie (theorie) in stand houdt en dat recht doet aan belangrijke (historische) contexten in de (Nederlandse) multiculturele samenleving en dat ook nog eens rekening houdt met verwantschappelijke, culturele (etnische) sociale en wetenschappelijk-beroepsmatige disciplinaire posities?

In publicaties waarin wordt gezocht naar vernieuwende analysekaders struikelen we over de metaforen om werkelijkheden rondom gender en etniciteit te ontrafelen. Rosi Braidotti spreekt van nomadisch denken en reizende theorieën. De titel van het prachtige boekje *Praten in het donker* is een andere metafoer. Vrouwen hebben het gevoel tegenover de macht van mannen in het donker te praten. (noot 3) In haar bijdrage aan de lezingencyclus *Caleidoscopische Visies* werkte Gloria Wekker op 9 maart 2002 de metafoer van het 'kruispuntdenken' uit. Waar klasse, gender en etniciteit elkaar snijden, vindt men openingen om gender en etniciteit te ontrafelen.

Metaforen spelen ook een centrale rol in het ontrafelen van werkelijkheden rondom mannelijkheid en etniciteit. Stefan Dudink pleitte in het Tijdschrift voor Vrouwenstudies niet voor een directe confrontatie met dominante mannelijkheid, maar voor een omtrekkende beweging. 'Om mannelijkheid niet onomstotelijk te maken moet haar geschiedenis geschreven worden middels andere geschiedenissen, moet zij onderdeel gemaakt worden van geschiedenissen die de hare doorsnijden.' Hij stelt deze gangbare mannelijkheid voor als de zon, die al het andere belicht, maar zelf aan nauwkeurige bestudering onttrokken blijft. Als je erin kijkt, word je verblind. De redactie van het tijdschrift verlengt de metafoer in haar inleiding: 'Onderzoek naar mannelijkheid zou daarom misschien het karakter moeten hebben van een poging tot zonsverduistering [...] om ernaar te kijken zonder verblind te worden.' (noot 4) Dirck van Bekkum, Jos Bregman en Nico van Oosten wilden niet telkens wachten op een zonsverduistering en gingen meer ambachtelijk aan het werk. Zij kwamen op de metafoer van het prisma: de alles verblindende zon van

dominante mannelijkheden valt op een prisma in vele kleuren uiteen. In het prisma wordt het licht in golflengtes van verschillende kleuren gebroken. Op deze manier wordt het scherpe zonlicht, en dus de aspecten van mannelijke dominantie, bestudeerbaar en analyseerbaar. Het krijgt daardoor minder macht om al het andere te overschaduwen. Dominante mannelijkheden onderzoek je door bestudering van de verschillende golflengtes. (noot 5)

Naar aanleiding van Mehrets drama had ik als 'klinisch antropoloog' reeds een belangrijke ontdekking gedaan. Nationale dominantie is verweven met mannelijke dominantie en Randstedelingen met een migratieachtergrond zijn niet zomaar autochtone Randstedelingen. In mijn veldwerkonderzoek herhaalde ik vele malen 'samenwerksexperimenten'. Mijn hypothese was dat Friese jongens eerder en gemakkelijker met Amsterdamse jongens zouden samenwerken dan met Turkse of Antilliaanse. Deze hypothese bleek onhoudbaar. Dienstplichtige jonge mannen uit migrantengroepen verbonden zich vaker met leeftijdsgenoten uit de regionale groepen: Friezen, Limburgers, Twenten, enzovoorts. Dit opende uiteindelijk mijn 'dominant verblinde ogen' voor het feit dat zij elkaar vonden in hun 'afhankelijk zijn van de dominantie', in hun 'afgezeked worden' door arrogante (vooral urbane) jongens uit de Randstad. Ik ondernam een aantal veldwerktrips naar en door Nederlandse regio's en vond bevestiging van Randstedelijke dominantie.' (noot 6)

De onlangs overleden antropoloog en politiek filosoof Pierre Bourdieu benadert gender meer vanuit mannelijke dominantie en minder vanuit vrouwelijke onderdrukking. Daar voel ik mij als mannelijk onderzoeker en begeleider van jonge mannen meer thuis. (noot 7) Vanuit antropologisch, cultuurvergelijkend perspectief, bestudeerde hij langdurig de traditionele Kabyle (Berber) boerensamenleving in Algerije. Daar wordt mannelijke dominantie (en daarmee vrouwelijke onderwerping) gezien als vanzelfsprekend door God gegeven, als 'natuurlijke orde der dingen'. Deze natuurlijke orde, dat wil zeggen de manier waarop ieder van ons als lid van meerdere subgroepen de wereld indeelt, ordent en classificeert, blijkt bij nader inzien de kern te zijn van hoe etniciteit en cultuur als collectieve identiteit door vele samenlevingen worden beleefd en geleefd. Bourdieu gebruikt hiervoor een metafoer uit ons Europees taalkundig erfgoed. Hij conceptualiseert ons dagelijks vanzelfsprekende arsenaal van (bijvoorbeeld seksespecifiek) handelen als de 'doxa'. De doxa is een gegeven en wordt nooit bevestigd. Wij vragen ons bijvoorbeeld nooit af hoe onze dagelijkse, wekelijkse en jaarlijkse loonarbeidsritmes werken. De meeste mensen volgen deze ritmes met alle consequenties die daaraan verbonden zijn klakkeloos. (noot 8) Bourdieu vindt het zijn taak als sociaal wetenschapper en als politiek filosoof deze doxa(s) te onthullen. De doxa van gender en etniciteit in socialisatie van mannelijkheid (en vrouwelijkheid) is, zo vermoed ik, indringend, groot en complex.

Wanneer met een wat andere blik naar de regio's wordt gekeken, wordt een niet-Randstedelijk anders-zijn van bijvoorbeeld Turkse en Friese dienstplichtige jonge mannen zichtbaar dat door de dominant verblinde ogen van Randstedelingen niet zichtbaar is. Wat is de verklaring voor deze blinde vlek voor de diversiteit, voor het kleurrijke anders-zijn van Nederlanders uit de regio en daarmee van migrantengroepen? Het is niet gemakkelijk om de doxa van mannelijke dominantie te onthullen, terwijl je zelf als man of vrouw deel uitmaakt van die doxa. Om de doxa te breken gebruikt Bourdieu een menselijke vaardigheid die door de antropologie als wetenschappelijke discipline is geprofessionaliseerd: door de ogen van een andere cultuur terugkijken naar de man-vrouw verhoudingen in je eigen samenleving. Hij kraakt hiermee tevens het klassieke epistemologisch probleem in het wetenschappelijke domein van de Europese cultuur: dat van subjectiviteit en objectiviteit. Nu ik enkele antropologische, cultuurvergelijkende bronnen heb gebruikt, kan ik me in het kielzog van Bourdieu wagen aan een meer systematische reflectie op gender en etniciteit in onze nationale cultuur en de Europese beschaving.

Bourdieu gebruikt een aantal samenhangende concepten uit zijn andere studies om de doxa van de mannelijke dominantie te onthullen. Eén daarvan is het onderscheid tussen sociaal kapitaal en economisch kapitaal. Sociaal kapitaal is alles waarmee mensen zich onderscheiden. In de Europese mannenwereld (in al zijn nationale en regionale variaties) worden machtsposities al eeuwen op duizenden manieren door mannen ten opzichte van andere mannen onderscheiden, afgeschermd en doorgegeven. Geld en bezit is daar slechts een deel van. In de manier waarop je spreekt, eet en drinkt, gebaart, loopt, je kleedt en woont, wordt bepaald of je 'erbij hoort of anders bent'. Deze 'culturele dynamiek' van sociaal kapitaal vergaren en behouden (carrière maken), van de manier waarop mannen (en vrouwen) machtsposities van mannen bevestigen, is nog weinig onderzocht. De dynamiek is subtiel, geeft het gevoel van een complot. Bourdieu zegt: juist dat is de doxa van elke cultuur. Met of zonder grote machtsverschillen. Stapeling van nationale en mannelijke dominantie is een van de hardnekkigste.

Mehmet zocht zijn mannelijke trots te verbinden met zijn nationale loyaliteiten van zijn Nederlandse en Turkse staatsburgerschap. Op mannelijk niveau kon die sterke positieve trots niet door vertegenwoordigers van de dominante nationale Nederlandse cultuur worden getolereerd. Door dominante vertegenwoordigers van de nationale dominante cultuur (randstedelijk urbane diensplichtigen) werd Mehmet in sterk conflicterende nationale en etnische loyaliteiten gebracht. Langdurige conflicterende loyaliteiten zonder ontlading zijn desastreus voor iemands culturele en daarmee mentale stabiliteit. (noot 9) Fysiek-emotionele ontlading is de redding voor onoplosbare innerlijke turbulentie. Mehmet provoceren en laten uitflippen door zijn moeder te beledigen was gericht op zo'n ontlading om hem over zijn eigen agressie en een 'culturele grens' te duwen. De aanval op de sergeant was de overwinning van de doxa, van de bestaande nationale en mannelijke dominantie. Volwassen mannen kijken regelmatig met voldoening en tevredenheid toe hoe jonge mannen hun gevestigde belangen verdedigen. Het geïnvesteerde sociale en economische kapitaal blijft in tact.

In multicultureel Nederland schreeuwt het geheime verbond tussen nationale en mannelijke dominantie om onthulling. Met het zichtbaar maken daarvan komen allerlei vormen van 'symbolic violence' tegen kinderen, tegen vrouwen, tegen migranten en vluchtelingen, tegen anders-zijn uit het verblindende zonlicht in het daglicht te staan. En dan blijven de Mehments van de toekomst dergelijke diepe krenkingen en traumatische psychiatrische opnames misschien bespaard.

Noot 1 Voor een uitgebreidere beschrijving van Mehments lotgevallen zie Dirck van Bakkum, 'To Belong and To Be Different: Balancing National and Ethnic Loyalties in Male Adolescents.' In: J. Mucha (ed.), *Dominant Culture as a Foreign Culture: Dominant Groups in the Eyes of Minorities*, East European Monographs, Columbia University Press 1999, p.149-174. (of op www.ctt.nl onder publicaties)

Noot 2 Edward T. Hall, *Mental Health and Out of Awareness Cultural Systems*, p. 97-103, in: *Cultural Illness and Health: essays in human adaptation*, L. Nader and T.W. Maretzki (eds), Washington DC, American Anthropological Association, 1979. Pierre Bourdieu, *Masculine Domination*, Polity Press, 2001.

Noot 3 Gloria Wekker en Rosa Braidotti (red.), *Praten in het donker, multiculturalisme en anti-racisme in feministisch perspectief*, Kampen: Kok Agora 1996.

Noot 4 Stefan Dudink, 'De vanzelfsprekende mannelijkheid.' In: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies, thema 'Mannelijkheid? Mannelijkheid! Over bankovervallers, eenzame helden, zorgverlof en het duel.'* 1995 p. 204-217. Redactioneel p. 128-129.

Noot 5 Jos Bregman, Dirck van Bakkum en Nico van Oosten, *LeDZDoIt: Balanceren tussen lef, diversiteit, zorg, doen en internet*, De Hoef 2000. (hybride: boek-website www.ledzdoit.com)

Noot 6 Dirck van Bakkum, 'Adolescence and Ethnicity: An Interdisciplinary Model in Occupational Therapy and Vocational training.' In: *International Journal of Adolescence and Youth* 4 (1994), p. 253-69. (www.ctt.nl)

Noot 7 Volwassen wordende mannen internaliseren allerlei (positieve en negatieve) mannelijkheden, waardoor zij een belangrijke onderzoeksgroep vormen om dominante mannelijkheden te onthullen. Zie ook: Dirck van Bakkum, *Mannelijkheid en etniciteit*, Het Meervoudig Verband: op weg naar interculturele vormen van mannelijkheid, in: *De Eerste Sekse, Meningen over mannelijkheid*, Anja Meulenbelt (red), van Gennep, Amsterdam, 1998

Noot 8 Dirck van Bakkum, 'Leisure, Play and Work in Urban Settings: Search for Liminal Experiences in Male Adolescents.' In: *Leisure, Time and Space: Meanings and Values in people's lives*, Sheila Scraton (ed.), Special Issue Leisure Studies Association, nr. 57, 1998, p.59-72.

Noot 9 Dirck van Bakkum, *Culture and Mental Disorder in Male Adolescence: Overcoming Ethnocentrism in Psychiatric Diagnosis and Therapy*. Paper gepresenteerd op het congres 'Mental Health, Race and Culture in Europe' (Bristol, 1994).